

סדר המלים במשפט ויחסו אל הטקסט :

נתוח פונקציונליסטי-פרגמטי של משפטים ממוקדים. *

רחל גיורא

החוג לתורת הספרות
אוניברסיטת תל - אביב

1. הבעיה: סדר המלים במשפט - האם הוא מותנה ?

השאלה בדבר החופש היחסי של סדר המלים במשפט מתעוררת כאשר מבחינים כי משפטים דומים מופיעים בסדר מלים שונה במקומות שונים בטקסט. בספור "העכבר והאשה" לדילן תומאס (Dylan Thomas 1965 :44, 62) למשל, מופיעים משפטים בעלי תוכן טענתי דומה בסדר מרכיבים שונה בראשית הטקסט, ובסופו. הסיפור נפתח במשפט (1) ומסתיים במשפט (2):

- (1) In the eaves of the lunatic asylum were birds who whistled the coming of the spring. (עמ' 44)
- (2) In the eaves of the lunatic asylum the birds still whistled. (עמ' 62)

במשפט (1) מופיע הנושא (birds) לאחר הנושא (were) ובמשפט (2) מופיע הנושא (the birds) לפני הנושא (whistled). כלומר, בתחילת הטקסט מופיע המשפט בסדר נושא-נושא, ובסופו בסדר נושא-נושא.

באופן דומה מתפלגים סדרי המרכיבים במשפט במקומות שונים בפיסקה. בראשית פיסקה כאשר מציגים את נושא הדיון מופיע משפט (3) בסדר נושא-נושא, ובסוף פיסקה מאורגן המשפט המקביל (4) בסדר נושא-נושא. המשפטים המסומנים מציגים את הדמיון בבחירת המלים מחד גיסא ואת השוני בסדר המרכיבים מאידך גיסא :

(3) Alone in the kitchen, among the broken chairs and china, stood the mouse that had come out of the hole. (62 מ'י)

(4) And on the clean stones of the kitchen floor the mouse stood still. (54 מ'י)

השאלה היא מדוע מופיע אותו משפט בסדר מלים אחד (נושא-נושא) בראשית סגמנט (טקסט שלם או פיסקה), ובסדר מלים אחר (נושא-נושא) בסופו. כלומר, האם סדר המלים במשפט נובע באיזו שהיא מידה ממיקומו בטקסט ומן הפונקציות שהוא ממלא בשיח?

כדי לוודא שביסוד התופעה לא עומדת דרישה לגוון בעלמא, נבחן דוגמא אחרת מן הספור "שעול קטן יוצא דופן" לדילן תומאס (Dylan Thomas 1965:54). הפעם סדר המלים הנבדק הוא משפט טפל (שעבוד) לעומת משפט עיקרי (מאטריצה), כאשר בדוגמא (5) פותח השעבוד את המשפט השני, ובמשפט (6) פותחת המאטריצה את המשפט השני. (השינויים הקלים שהוכנסו נעשו לצורך הבהרת העניין):

5. All at once the threat of a steep hill disturbed him. No longer bothered about the adventures of his father, he stared at the hill swooping up and clung to Dan and me.

6.?? All at once the threat of a steep hill disturbed him. He stared at the hill swooping up and clung to Dan and me, no longer bothered about the adventures of his father.

בדוגמאות (6,5) מיקום שני המשפטים (המשפט השני ב (5) והמשפט השני ב (6)) זהה : שניהם מופיעים אחרי אותו משפט. כמו כן, לשניהם אותם ערכי אמת. הם נבדלים זה מזה רק בסדר המלים. אף על פי כן, בדוגמא (5) (הקרובה יותר למקור, שבו אדון בפרק (6)) סדר המלים טבעי יותר, ולמעשה מוצרך על ידי השיח. אם-כן, מה מסדר המלים במשפט נובע מדרישות השיח? אילו פונקציות בשיח ממלא סדר המלים במשפט ?

מקובל שסדר המלים במשפט אינו חופשי. ואולם, חלק מן האילוצים החלים עליו אינם מוסברים על ידי הדקדוק (התחביר), אלא נובעים מדרישות השיח. נסיון לנסח כללים לתקינותם של משפטים הנובעים מתנאי התקשורת, הוא נסיון לנסח את כללי השמוש בשפה. נסוח הדרישות החלות על השמוש בשפה ותפקידיו השונים הוא תחום פעולתה של התאוריה הפונקציונליסטית-פרגמטית. לשפה אמצעים שונים לשקלול האינפורמציה שלה. יש בה סמנים למיסוד "תמת המשפט" - אותו מרכיב שהמשפט נסב עליו, ולמיסוד "חזית-המשפט" - מה שנטען על אותה תמה. המרכיב התמטי נחשב לאינפורמצית רקע, מעין אינפורמציה "ידועה" או "נתונה", ועליו מתווספת האינפורמציה החדשה. בדרך-כלל מסומן המרכיב התמטי במעמד תחילי במשפט, ומה שנטען עליו, האינפורמציה החדשה הנוספת

על המרכיב התמטי ונחשב לחזית המשפט, מסומן בדרך כלל על ידי מעמד סופי במשפט.

מבדקים לזהוי תמה וחזית נעשים אם על ידי זהוי סמני תמה וחזית בתחום המשפט ואם על-ידי בדיקת הקונטקסט שהמשפט נתון בו. לבד מן המיקום מסמנים את התמה בתחום המשפט בטויים כגון "באשר ל...", "אומרים על x ש...", "על-כל-פנים", המזהים את מה שהמשפט הוא עליו או את מה שהוא "נתון" במשפט. כמו כן נוטים האלמנטים המסומנים כ"ידועים" (כגון, שמות עצם מודעים, או שמות פרטיים, או משפטים טפלים) הנוטים לשאת את קדם-ההנחות או את אינפורמצית הרקע להיות האלמנטים התמטיים. לא מן הנמנע הוא שבמשפט אחד יהיו מועמדים אחדים לתמת המשפט, למשל, כאשר מופיעים במשפט מספר כנויי גוף או שמות פרטיים או שמות עצם מודעים. במקרה כזה מכריע הקונטקסט את מעמדו של כל אחד מן המועמדים לתמה ובוחר את תמת המשפט. לכן, כדי לזהות את מה שהמשפט הוא עליו בודקים אותו באמצעות קונטקסט מזהה. אחת הדרכים היא להציב שאלה על x במשפט נתון שהמשפט הוא תשובה נאותה עליה. השאלה מבודדת את האינפורמציה החדשה מן התמטית משום שזו, האחרונה, (x), כלולה בשאלה. כך גם שלילת המשפט הנתון היא הצבת קונטקסט מזהה כי היא מבודדת את החזית, את מה שאינו תמה, משום שהחזית בלבד ניתנת לשלילה בעוד שהתמה נחשבת למונחת. בנוסף על כך יכול זהוי החזית ברמת המשפט להיעשות גם על ידי מלים כמו "אפילו", "רק", המסמנות חזית בשל האינטונציה המדגישה שהן מצריכות המאפיינת אינפורמצית חזית. האלמנטים התמטיים במשפט לעומת זאת, מסומנים על ידי אינטונציה ניטרלית שאינה מבליטה.

בעבודה זו אבחן את הכללים לקבילותם של משפטים ממוקדים (topicalized) בעברית ובאנגלית. למשפט ממוקד נחשב משפט שבו מופיע במעמד תחילי מרכיב כלשהו של המשפט שאינו נושא (משפטים 1 - 6). העברת מרכיב כזה להתחלת המשפט, המכונה "טרנספורמצית-המיקוד",

מתירה לפעמים טרנספורמציה נוספת המשנה את סדר הנושא והנשוא. התנאים להפעלת טרנספורמציה זו (או לאי הפעלתה) והפונקציות של המשפט הממוקד בסדרים השונים של הנושא והנשוא הם נושא המחקר הזה.

המשפטים הממוקדים שאדון בהם הם משפטים ממוקדים לשם תמה. משפט ממוקד לשם תמה הוא כזה שהמרכיב הממוקד שלו, כלומר, המרכיב שהועבר לפוזיצית הנושא בראשית המשפט, נחשב לתמה (או לאחת התמות) של המשפט. אין הוא מוטעם על ידי אינטונציה מדגישה. ההטעמה נופלת על הסיפא של המשפט. בהטעמה כזאת יש לקרוא את כל המשפטים הנדונים בעבודה זאת (להוציא פרק (5)) ולאורה יש לבחון את תקינותם.

קבילות נבדקת בדרך כלל ברמת השיח. גם כאשר משפט אינו מפר את כללי הדקדוק, הרי בסדר מלים מסויים, באינטונציה מסוימת ובמיקום מסויים בשיח יכול הוא להחשב על ידי דוברים לבלתי קביל באשר הוא מפר את דרישות השיח.

קבוצת המשפטים הממוקדים שאבחן הם כאלה בהם המרכיב הממוקד הוא צרוף-שמני (צ"ש), כלומר, צרוף שיש בו איזה שהוא שם-עצם, או מה שאינו צ"ש (להוציא משפטים) אשר ייקרא כאן לשם נוחיות צרוף-יחס (צ"י). בשם צ"י יכונו למשל תואר-השם, תואר-הפועל, מילת-יחס, תאור-מקום, תאור-זמן, תאור-מצב, שבחלקם אינם נחשבים בדרך כלל לצ"י.

בפרק (2) אראה שסדר המלים במשפט ממוקד אינו חופשי, ובפרק (3) אנסה לנסח את הדרישות הפרגמטיות שלהן הוא מציית. בפרק (4) אדון בפונקציות של המיקוד ברמת המשפט ובפרק (5) אדון במשפט הממוקד לשם הטעמה (פוקוס). רק לאחר מכן נוכל להגיע לבדיקת תפקידיו המורכבים של סדר המלים במשפט בבניית השיח (6).

דעה רווחת בין חוקי השפה העברית (א. בנדויד תשי"ח; Givon 1976; Ben Horin 1976) היא שמשפט ממוקד בעבר מפעיל סדר נשוא-נושא ומשפט ממוקד בהווה מפעיל סדר נושא-נשוא. אך כולם מבחינים במספר הרב של היוצאים מן הכלל העוררים על הכלל. י. אבינרי (1974) טוען ש"במשפט שאינו מורכב אין חוק לגבי סדר נושא ונשוא ומושא".

ואמנם, מבחינה תחבירית נראית טרנספורמצית סדר המלים (נושא-נשוא) חופשית: הסביבה הסינטקטית של המקוד מאפשרת גם סדר נושא-נשוא וגם סדר נשוא-נושא:⁽¹⁾

א.

- א. סדר נושא-נשוא
7. את רותי דן פגש לפני שנה.
8. על יד בית-הספר המנהלת לא מרשה לשחק.
9. באמריקה דן פגש את בני משפחתו מרוסיה.
10. את מי דן פגש לפני שנה?
11. האיש שממנו רותי קבלה ספר ...

ב. סדר נשוא-נושא

- 7'. את רותי פגש דן לפני שנה.
- 8'. על יד בית-הספר לא מרשה המנהלת לשחק.
- 9'. באמריקה פגש דן את בני משפחתו מרוסיה.
- 10'. את מי פגש דן לפני שנה?
- 11'. האיש שממנו רותי ספר ...

אך אם נבדוק דוגמאות אחרות נראה שהסדר נושא-נשוא אינו חופשי: משפטים 12-15 אינם קבילים בסדר נושא-נשוא; הם טבעיים יותר בסדר נשוא-נושא :

12. את רותי איזה סטודנט פגש לפני שנה. *

13. בתום המשפט שני חשודים שוחררו.

14. אחרי רותי סטודנט עומד.

15. לחדר דן נכנס.

12'. את רותי פגש איזה סטודנט לפני שנה.

13'. בתום המשפט שוחררו שני חשודים.

14'. אחרי רותי עומד סטודנט.

15'. לחדר נכנס דן.

להלכה סדר נשוא-נושא אפשרי תמיד במיקוד, אך משפטים 16-18 יעידו כי גם סדר נשוא-נושא אינו חופשי; במשפטים אלה הסדר המועדף הוא סדר נושא-נשוא :

16. מחר יבוא הוא אלי 16'. מחר הוא יבוא אלי

17. האיש שממנו לקחו הם את הספר... 17'. האיש שממנו הם לקחו את הספר ...

גם באנגלית טרנספורמציית המיקוד אינה חופשית פרגמטית. משפטים כמו 18 - 21 הם קבילים :

18. Going down the street I met Dan.

19. Alone, he stared into darkness.

20. In the room the women come and go.

21. Contentedly he let the chair fall down.

אך משפטים דומים להם יהיו בכל זאת בלתי קבילים :

* % מסמן אי קבילות.

18% Going down the street a man met Dan.

19% Alone, {no one } stared into darkness.
 {children }

20% In the room {women } come and go.
 {people }

21% Contentedly {a child } let the chair fall down.
 {somebody }

אף כי השפה האנגלית נחשבת לשפה שבה קודם הנושא לנשוא
(Subject dominant)² חלים על סדר נושא ונשוא אלוצים שאין להם
הסבר תחבירי: המשפטים (25-22) יהיו בלתי קבילים אף שהם בסדר נושא-
נשוא:

22%. Into the room Dan come.

23%. Up the road a dog trotted.

24%. In the eaves of the lunatic asylum birds dwelt.

25%. On the wall a picture of Mao Hanges.

לעומת זאת, בסדר נשוא-נושא יהיו המשפטים האלה קבילים:

22'. Into the room came Dan.

23'. Up the road trotted a dog.

24'. In the eaves of the lunatic asylum dwelt birds which
whistled the coming of the Spring.

בעוד שהמשפטים הבאים לא יהיו קבילים :

- 22" Into the room came he.
 23" Up the road trotted it.
 24" In the eaves of the asylum dwelt they.

לעומת זאת (25) קביל:

25. Into the garden ran a golden-haired girl. Into the garden she ran.

כללי התחביר אינם מאפשרים לדרג את העדפויות של הדוברים לגבי קבילותם של משפטים.

בפרק (3) אנסה לנסח את המגבלות הפרגמטיות החלות על סדר המלים במיקוד בעברית ובאנגלית.

אף כי העברית נחשבת לשפה בה סדר המלים חופשי יותר (Berman, בדפוס) נראה שגם האנגלית וגם העברית מצייתות לאותן דרישות פרגמטיות.

3. המגבלות הפרגמטיות על סדר המלים

3.1 סדר נושא-נשוא

טענתי היא שמשפט ממוקד בסדר נושא-נשוא יהיה קביל כאשר הנושא הדקדוקי שלו יהיה מועמד אפשרי לתמה. כלומר, כאשר הנושא הדקדוקי יהיה צ"ש מיודע, או שם פרטי, או כנוי גוף או צ"ש לא מיודע אך מציין רפרנט מסויים או כללי⁽³⁾ (דוגמאות 7-11, 18-21); לתמה כאמור, יחשב בטוי אשר על המצוין שלו נסב המשפט (Reinhart 1980).

להלן דוגמאות נוספות:

(26) את רותי דן פגש לפני שנה. (נושא - שם פרטי)

(27) In the room the women come and go (נושא - צ"ש
מיועד) (T.S. Eliot)

(28) את חיי אני מקדיש לעבודה ספרותית. (נושא - כנוי גוף).
(י. עמיחי)

(29) Walking on the tram lines, a neat man held his
banner high and prominently feared the Lord.
I knew him as Mr. Matthews. (Thomas D.)

(נושא - צ"ש בלתי מיועד המציין רפרנט מסויים).

(30) בקיץ כולם מתרחצים בים. (נושא = צ"ש בלתי מיועד כללי
המציין קבוצה).

לעומת זאת, כאשר הנושא הדקדוקי במשפט ממוקד אינו מועמד
אפשרי לתמה, למשל, כאשר אינו צ"ש מיועד או שם פרטי או כנוי
גוף, או מציין רפרנט ספציפי כשאינו מיועד, המשפט בסדר נושא-
נשוא אינו קביל (דוגמאות 12-14, 18-21) :

(26') את רותי סטודנט פגש לפני שנה
(27') In the room people come and go.⁴⁾

לכן, במשפטים בעלי פעלים פרזנטטיביים כאשר הנושא אינו
יכול להיות תמה משום שהוא האינפורמציה החדשה, סדר נושא-נשוא
בלתי אפשרי (15', 20' - 24'). אלוץ זה נובע מעצם טבעם של
הפעלים הפרזנטטיביים המציגים למשפט תופעה המתהווה או המתרחשת
על פני הרקע. כך, המצויין של הנושא הדקדוקי הוא "פנומן המופיע/

מתהווה על במת ההתרחשויות" (Firbas 1975). וככזה הרי הוא אינפורמציה חדשה ואינו יכול לשמש תמה, סדר נושא-נשוא, אם-כן, הוא בלתי אפשרי במשפט ממוקד בעל פועל פרזנטטיבי:

30%. אל תוך החדר דן נכנס.

31%. On the wall the picture of
Mao hangs .

32%. Here the birds are.

לעומת זאת, כאשר הנושא הדקדוקי הוא כנוי גוף שהוא המועמד המובהק ביותר לתמה, (Gundel 1979; Givon 1977; Kuno 1972) לא יתכן אלא סדר נושא-נשוא (16' - 17'):

33. מחר הוא יבוא אלי.

34. האיש שממנו הם לקחו את הספר...

משפטים שהנושא הדקדוקי שלהם הוא כנוי גוף אינם קבילים בסדר נושא-נשוא:

33% מחר יבוא הוא.

34% האיש שממנו לקחו הם את הספר...

ראינו שמשפט ממוקד בסדר נושא-נשוא נחשב לקביל כאשר הנושא הדקדוקי שלו יכול לשמש כתמת המשפט. דרישה זו אינה יכולה להיות מוסברת על ידי כללי התחביר, משום שהיא נובעת מן הפונקציות שמשפט כזה ממלא בשיח (ראה סעיף 4.2).

בסעיף הזה אנסה להראות שבמשפט ממוקד בסדר נשוא-נושא גם בעברית וגם באנגלית לא יכול הנושא הדקדוקי להיות תמה. ראשית כאשר הנושא הדקדוקי אינו מועמד אפשרי לתמה, למשל, כאשר הוא צ"ש בלתי מיודע, הסדר הטבעי ואולי היחידי האפשרי במיקוד הוא נשוא-נושא :

35. בירושלים לומדים סטודנטים רבים מחו"ל.

36. בתום המשפט נפסקו לו עשר שנות מאסר.

37. את רותי הכה איזה ברנש בדרך הביתה.

ובסדר נשוא-נשוא יהיו משפטים מסוג זה בלתי קבילים כפי שראינו בסעיף 3.1. שנית, כאשר מופעל מיקוד עם פעלים פרזנטטיביים שהנושא הדקדוקי שלהם אינו יכול להיות תמה אפילו הוא מיודע או שם פרטי, מופעל סדר נשוא-נושא:

38. אל החדר נכנס דן.

39. Up the road trotted the dog.

40. Here dwell the beasts of love.

ולבסוף, סדר נשוא-נושא אינו יכול לחול במשפט ממוקד כאשר הנושא הוא כנוי גוף ומועמד מובהק לתמה:

41. אל החדר נכנסו הם.

42. מחר יבוא הוא.

43. Up the road trotted it.

משפטים אחרים כמו (44-45) עוד יבדקו בהמשך (4.3) כדי להראות שהנושא הדקדוקי בסדר נשוא-נושא אינו תמה (למרות שהנושא הדקדוקי שלהם הוא מועמד אפשרי לתמה משום שהוא צ"ש מיודע (44) או שם פרטי (45) :

44) בירושלים למד דן הסטוריה.

45) את רותי פגש דן באוניברסיטה.

לסכום, במשפט ממוקד בסדר נושא-נשוא צריך הנושא הדקדוקי להיות תמה. במשפט ממוקד בסדר נשוא-נושא אין הנושא הדקדוקי יכול להיות תמה. אלו הם התנאים הפרגמטיים לקבילותם של משפטים ממוקדים.

4. פונקציית המיקוד ברמת המשפט

טרנספורמציות המיקוד מטופלת בספרות במונחים של מעמדו האינפורמטיבי הנמוך של המרכיב הממוקד (Gundel 1977) בהנחה שמה שמופיע בראש המשפט הוא בדרך כלל אינפורמציה ישנה (Firbas 1975) או אינפורמציה רקע (Scene-Setting) (Kuno 1972). לפיכך מרכיב כלשהו של המשפט העובר למעמד תחילי נחשב ללא חזיתי.

Reinhart (1976) מציעה לטפל בטרנספורמציות המיקוד לא רק במונחי מעמדו האינפורמטיבי של המרכיב הממוקד אלא גם במונחי הגבהת מעמדו האינפורמטיבי של הצרוף הפעיל (צ"פ). לטרנספורמציות המיקוד שתי פונקציות המשלימות זו את זו. מחד גיסא היא מעבירה לראש המשפט צרוף יחס (צ"י) או צרוף שמני (צ"ש) והופכת אותם לתמטיים. מאידך גיסא היא הופכת את הצ"פ לחזית (Reinhart 1976:82).

הנחתי היא שטרנספורמציות המיקוד משפיעה על יחסי חזית-רקע בתחום המשפט מכוח היותה טרנספורמציה הפועלת על סדר המלים. הבלטת הצ"פ היא פועל-יוצא של הפיכתו למרכיב סופי יותר או למרכיב הסופי ביותר במשפט. לעומתו, המרכיב הממוקד מאבד מן החזיתיות הקודמת שלו בשל מיקומו בראש המשפט בפוזיציה תמטית (לא חזיתית). אני מציעה, על כן, לנסח את הפונקציה של טרנספורמציות המיקוד במונחים של הגבהת מעמדו האינפורמטיבי של המרכיב הנעשה סופי כתוצאה משנוי סדר המלים במשפט על רקע הנמכת מעמדו האינפורמטיבי

של המרכיב הממוקד הנעשית על ידי העברתו לפוזיציה תחילית תמטית.

תחילה אדון בהנמכת מעמדו האינפורמטיבי של המרכיב הממוקד

(4.1), ואחר כך באבחנת הפונקציות הספציפיות לסדר נושא-נשוא (4.2)

ולסדר נושא-נשוא (4.3).

4.1 מעמדו האינפורמטיבי של המרכיב הממוקד

הנמכת מעמדו האינפורמטיבי של המרכיב הממוקד היא פונקציה משותפת

למיקוד משפטים הן בסדר נושא-נשוא והן בסדר נושא-נשוא. כדי לבדוק את

ההנחה שהמרכיב הממוקד מאבד מחזיתיותו כאשר הוא ממוקד יש להראות

שבמקומו הקודם בסוף המשפט היה לו מעמד חזיתי. בדוגמא (46) נושא צרוף

היחס (gerundive phrase) את האינפורמציה החזיתית. הוא מספק את התשובה

לשאלה: איך הוא העביר את הרצאתו?

How did he deliver his speech?

(46) He delivered his speech standing on a platform.

מבדק השאלה המופעל כאן מזהה את חזית המשפט באמצעות קונסטט מזהה:

מה שהוא תשובה נאותה לשאלה ומספק את האינפורמציה הנדרשת נחשב לחזית

המשפט. השאלה מניחה את המאטריצה (He delivered his speech) והאינפור-

מציה החדשה ניתנת בשעבוד (או בצי"י). אף שהוא משפט טפל יכול ה-

gerundive-phrase לשאת את האינפורמציה החזיתית של המשפט כולו בשל

מקומו הסופי ברצף המשפט.⁽⁵⁾

לעומת זאת, כאשר צרוף היחס מועבר לראשית המשפט אין (46)

באנטוניציה "רגילה"⁽⁶⁾ תשובה נאותה לשאלה: כיצד הוא העביר את הרצאתו?

How did he deliver his speech?

46% Standing on a platform he delivered his speech.

כלומר, בראש המשפט אין צרוף היחס חזיתי. טרנספורמצית המיקוד

הנמיכה את מעמדו האינפורמטיבי משום מיקומו התחילי והפכה אותו

לאינפורמציית רקע. (46) יכול להיות תשובה לשאלה: מה הוא עשה
בעומדו על הבמה?

What did he do standing on a platform?

(46) Standing on a platform he delivered his speech.

כאן, אם כן, הסיפא הוא המספק את התשובה לשאלה הנ"ל, כלומר
הוא החזית, בעוד שהרישא הפך ללא חזיתי.

4.2 הפונקציה של המיקוד בסדר נושא-נשוא

הפונקציה של המיקוד בסדר נושא-נשוא היא הבלטת הצרוף הפעלי.
כדי להראות שהצרוף הפעלי במשפט ממוקד בסדר נושא-נשוא הוא אמנם
חזית המשפט יש להראות, ראשית, שכל מה שלפניו, כלומר, המרכיב
הממוקד והנושא הדקדוקי, הם חומר לא חזיתי. כבר ראינו שהמרכיב
הממוקד מאבד מחזיתיותו במעמדו התחילי (4.1) וכן הוברר שבמשפט ממוקד
בסדר נושא-נשוא צריך הנושא להיות מועמד לתמה (3.1). בסעיף זה אבדוק
אם הנושא במשפט ממוקד בסדר נושא-נשוא הוא אכן תמה. מכיון שלתמה המשפט
מעמד אינפורמטיבי נמוך יכול הצ"פ להיות מובלט לעומתה. הבדיקה תערך
באמצעות מבדק 'השאלה' ומבדק 'על-כל-פנים' (עכ"פ).⁽⁷⁾ מבדק השאלה
מבודד את החזית (שהיא האינפורמציה החדשה המספקת את התשובה לשאלה)
ומזהה על ידי כך את התמה, את מה שאינו מספק תשובה לשאלה אלא נחשב
לקדם-מונח. מבדק 'על כל פנים' מבודד את התמה משום שעכ"פ יכול להופיע
רק אחרי תמה. כך משפט (47) הוא תשובה נאותה לשאלה: מה דן למד
בירושלים.

מה דן למד בירושלים?

(47) בירושלים דן למד הסטוריה.

"דן" הוא התמה של (47) משום שהוא כלול בשאלה כאינפורמציה נחונה.

כך גם (48) הוא תשובה נאותה לשאלה: איפה דן פגש את רותי?

(48) את רותי דן פגש באוניברסיטה.

כמו כן יהיו (47) (48) משפטים קבילים בשבוע "עכ"פ" אחרי "דן"
(הנושא הדקדוקי) אבל לא אחרי הצרוף-הפעלי (47"י); (48"י) :

(47"י) בירושלים, דן, עכ"פ, למד הסטוריה. (דן = תמה)
(47"י) % בירושלים דן למד הסטוריה, עכ"פ. (למד הסטוריה = תמה)
(48"י) את רותי, דן, עכ"פ, פגש באוניברסיטה. (דן = תמה)
(48"י) % את רותי דן פגש באוניברסיטה, עכ"פ. (פגש באוניברסיטה = תמה).
באמצעות המבדק הזה אפשר לראות שגם המרכיב הממוקד יכול להיות תמה:⁸

(48"י) את רותי, עכ"פ, דן פגש בירושלים. (רותי = תמה)
(47"י) בירושלים, עכ"פ, דן למד הסטוריה. (ירושלים = תמה).

מן המבדקים עולה שהצ"פ הוא חזיתי (א) ביחס למה שקודם לו :
המרכיב הממוקד והנושא הדקדוקי במשפט ממוקד בסדר נושא-נשוא, מסומנים
כלא חזיתיים. (ב), כשלעצמו: הצ"פ, מסומן כחזית (דהיינו אינו תמה,
או רקע) מפני שהוא מספק את האינפורמציה החדשה על התמות שלפניו.
אלו, למשל, לא נעשה מקוד, והצ"פ ("למד הסטוריה", למשל) לא היה נשאר
סופי יתכן כי לא היה חזיתי. במשפט (49) "למד הסטוריה" יכול להיות
קדם-מונח, כי הוא עונה על השאלה: איפה דן למד הסטוריה:

איפה דן למד הסטוריה?

(49) דן למד הסטוריה בירושלים.

כלומר, הצ"פ נעשה חזיתי בשל מקומו הסופי ביותר ברצף המשפט הממוקד,
וביחס למעמדם התמטי של המרכיב הממוקד והנושא הדקדוקי התופשים את
הפוזיציות התחיליות במשפט.

4.3 הפונקציה של המיקוד בסדר נושא-נשוא

הפונקציה של המיקוד בסדר נושא-נשוא היא הבלטת הנושא והפיכתו לחזיתי
על ידי הרחקתו מפוזיציה תחילית במשפט. גם באנגלית וגם בעברית מתירים

משפטים שעברו מיקוד סדר נשוא-נושא: באנגלית סדר נשוא-נושא אפשרי
בשלושה תנאים:

- (1) כאשר הפעלים הם פרזנטטיביים או סטאטיים/ישיים;
- (2) כאשר המרכיב הממוקד הוא צ"י. (כפי שהוגדר בפרק 1).
- (3) כאשר הנושא אינו כנוי גוף (שאינו יכול להיות חזיתי).

בשלושה תנאים אלה זהו הסדר היחיד האפשרי גם בעברית וגם באנגלית.

- (50) Up the street trotted the dog.
- (51) More significant would be the development of a semantic theory.
- (52) Standing next to me was the president of the company.
- (53) On the wall hangs a portrait of Mao.
- (54) In the eaves of the lunatic asylum were birds who whistled the coming of the spring.
- (55) In the middle room sat a child who had cut off his double thumb with a scissors.
- (56) Where the women were was an avenue of trees.
- (57) Here dwell... the beasts of love.
- (58) Lining the adolescent hill was a white route of stone...
- (59) Where he stood, stood a shadow under the moon.
- (60) And with him dwelt a dog, a mouse and a dark woman.
- (61) There from the stripped valley rose the smell of death.
- (62) From their holes in the flanks of the hill came the rats and weasels...

(63) במרכז ניצב דה-האן קפוץ פה... לימינו עמד רב דויד לדר, מגולח למשעי...

(64) לפתע פתאום, מאחורי קיר הזדקפה דמות מגולחת למשעי.⁹

הדוגמאות (50-64) מעידות על כך שסדר נשוא-נושא הוא תופעה

הרבה יותר שכיחה ממה שסברו, ובעיקר, שסדר נשוא-נושא מותנה לא

רק בפעלים פרזנטטיביים אלא גם במיקוד צ"י (כהגדרתו בפרק 1).

כדי לוודא שבסדר נשוא-נושא לא יכול הנושא להיות תמה אבדוק

משפטים (65,66) בסדר נשוא-נושא באמצעות מבדק 'השאלה' ומבדק

'עכ"פ'. במשפטים (65,66) הנושא הוא מועמד אפשרי לתמה (הוא שם פרטי)

אך המבדקים יראו שבסדר נשוא-נושא אין הוא יכול להיות תמה, כלומר,

אינו יכול להיות אותו הצ"ש שהמשפט הוא עליו; משפטים (65,66)

בשיבוץ 'עכ"פ' אחרי "דן" אינם קבילים:

(65) בירושלים למד דן הסטוריה.

(66) את רותי פגש דן באוניברסיטה.

(65)% בירושלים למד דן, עכ"פ, הסטוריה.

(66)% את רותי פגש דן, עכ"פ, באוניברסיטה.

השווה את המשפטים (65,66) למשפטים הקבילים (47,48) בהם

הסדר הוא נושא-נשוא.

באשר למבדק 'השאלה', משפטים (65,66) אינם יוצרים סדרה קבילה

כתשובות לשאלות כגון: מה בקשר לדן; מה דן למד בירושלים (או לחילופין,

מה למד דן בירושלים); איפה דן פגש את רותי;

הסדר העדיף במשפטים אלה הוא סדר נשוא-נושא (השווה, 47,47):

מה בקשר לדן? מה דן למד בירושלים?

(65)% בירושלים למד דן הסטוריה.

מה בקשר לדן? איפה דן פגש את רותי?

(66)% את רות פגש דן באוניברסיטה.

כמו כן ראינו שסדר נשוא-נושא טבעי יותר מסדר נושא-נשוא כאשר

הנושא הוא צ"ש לא מידוע הנחשב חזיתי יותר מצ"ש מידועים או כנויי

גוף, או שמות פרטיים :
(69) את רותי ראו ילדים אתמול בערב
(70) % את רותי ילדים ראו אתמול בערב.

זוהי גם הסיבה שכנויי גוף, שאינם יכולים לתפקד טבעית כחזית
לא יכולים לבוא בסדר נשוא-נושא ההופך את הנושא לחזיתי:

(71) % מחר יבוא הוא.

(72) מחר הוא יבוא.

לסכום : 1. הפונקציה של טרנספורמצית המיקוד בסדר נשוא-נשוא היא
הבלטת הצורך הפעלי כאשר האיבר הממוקד והנושא הדקדוקי
משמשים כתמות של המשפט.

2. הפונקציה של טרנספורמצית המיקוד בסדר נשוא-נושא היא
הפיכת הנושא לחזיתי ונישולו ממעמדו התמאטי במשפט
(בדרך כלל נחשב הנושא למועמד הטבעי ביותר לתמה).⁽¹⁰⁾

5. מיקוד לשם פוקוס

רוב המדקדקים (א. בנדויד תשי"ח; י. אבינרי 1974) מניחים שבעברית
(Chafe 1976 גם לגבי האנגלית) החלק המודגש יותר קודם למודגש
פחות. טענה זו אינה מבחינה בין הפרמטרים השונים היוצרים הבלטה:
(1) אם הכוונה היא לסדר המלים, כלומר, לכך שמה שמוקדם מבחינת
הרצף במשפט בולט יותר מן המאוחר לו, הרי שההפך הוא הנכון -
סדר המלים מבליט מרכיב סופי (Firbas 1975).
(2) אם הכוונה היא לאינטונציה, קשה לטעון שאינטונציה מצייתה
לדרישות של מוקדם ומאוחר. למעשה, כל מרכיב ברצף המשפט (ומבחינה
זו בלבד) יכול להיות מובלט על ידי אינטונציה. אך כאשר נעשה מיקוד
לשם פוקוס מודגש האיבר הממוקד, בדרך כלל, על ידי אינטונציה, וביחס
אליו הבא אחריו מוטעם פחות.

פוקליזציה, דהיינו, הפיכת מרכיב כל שהוא במשפט לחזית,

יכולה להעשות באמצעות שתי אופרציות:

1. סדר המלים - מיקום האלמנט המיועד להבלטה בסוף המשפט
2. אינטונציה - הבלטת האלמנט על ידי אינטונציה פוקוס (או אינטונציה מדגיש).

זיהוי מרכיב כפוקוס נעשה על ידי פרמטר של מיקום, או על ידי פרמטר של אינטונציה או על ידי שניהם. מבין שני הפרמטרים האלה נראית האינטונציה כפרמטר הדומיננטי ביותר. רק באינטונציה "רגילה", כאשר שום איבר אינו מוטעם במיוחד, מכריע מיקום המרכיב ברצף המשפט: איבר סופי יהיה בדרך-כלל חזיתי יותר מאיברים הקודמים לו ברצף ומוטעם בטעם ראשי (Primary stress).

במשפט ממוקד לשם פוקוס, כאשר האינפורמציה החשובה ביותר הועברה אל ראשית המשפט לפוזיציה תמטית היא תובלט על ידי אינטונציה מדגשה כדי להופכה לפוקוס. הדיון במיקוד לשם פוקוס אינו מקיף והוא מובא כאן רק על דרך ההשוואה למיקוד לשם תמה.

5.1 ההגבלות הפרגמטיות על פוקליזציה

גם טרנספורמציות המיקוד לשם פוקוס אינה חפשית פרגמטית. חלות עליה אותן ההגבלות החלות על טרנספורמציות המיקוד לשם תמה:

5.1.1 בסדר נושא-נשוא צריך הנושא הדקדוקי להיות מועמד אפשרי לתמה:

(73) (רק) את רֹתִי דָן אוהב (סדר נושא-נשוא, דן = תמה).

(74) את מִי דָן אוהב? (סדר נושא-נשוא, דן = תמה).

(75) (אפילו) את רֹתִי הוּא אוהב (סדר נושא-נשוא, הוא = תמה).

כאשר אין הנושא תמה סדר נושא-נשוא אינו קביל.

(73) % רק את רֹתִי סטודנט אוהב.

(74) % את מִי סטודנט אוהב?

ואמנם סדר נושא-נשוא הוא הסדר המועדף המיקוד לשם פוקוס עם נושא דקדוקי שהוא מועמד לתמה. משפטים 73-75 יהיו פחות טבעיים בסדר נושא-נושא:

(73)?? (רק) את ר'וֹתִי אוֹהֵב דָן.

(74) את מִי אוֹהֵב דָן?

(75)% (אפילו) את ר'וֹתִי אוֹהֵב הוּא.

5.1.2 סדר נושא-נושא מופעל במיקוד לשם פוקוס כאשר הנושא הדקדוקי אינו מועמד אפשרי לתמה:

(75) (רק) את ר'וֹתִי אוֹהֵב (איזה) סטודנט.

(76) את מִי אוֹהֵב (איזה) סטודנט?

עד כאן דומים האילוצים החלים על טרנספורמציות המיקוד לשם פוקוס לאילוצים החלים על טרנספורמציות המיקוד לשם תמה.

קבילותם של משפטים (75,76) מעוררת את השאלה בדבר האפשרות שלמשפט תהיה יותר מחזית אחת. במשפט ממוקד לשם פוקוס, כאשר הנושא נדחק למעמד סופי בסדר נושא-נושא, אפשר לזהות שתי חזיתות:

1. האיבר הממוקד המוטעם על ידי אינטונצית פוקוס.

2. הנושא הדקדוקי ההופך לחזית מכוח סדר המלים.

גם אם אילו הם באמת פני הדברים (כלומר, ש- 76,75 אמנם קבילים) נראה שהאינטונציה היא פרמטר דומיננטי יותר. אם נבדוק למשל משפטים בעלי פעלים פרזנטטיביים שהנושא שלהם הוא חזיתי נראה כי הם אינם יכולים לשמור את הסדר ההולם את הפונקציה שלהם (ראה 4.3) כאשר האיבר הממוקד מוטעם באינטונציות פוקוס. סדר המלים הטבעי במשפטים ממוקדים לשם פוקוס בעלי פעלים פרזנטטיביים הוא סדר נושא-נושא:

(77) אל תוך הַגֶּן הִילַד רַץ.

(78) אל תוך הַחֹדֶר דָן נִכְנַס.

בסדר נשוא-נושא הטבעי למשפטים ממוקדים לשם תמה בעלי פעלים
פרזנטטיביים לא יהיו משפטים אלה קבילים:

(77') % אל תוך הגן רץ הילד.

(78) % אל תוך החדר נכנס דן.

לסדרים השונים האפשריים במיקוד לשם פוקוס הנמקות פונקציונאליות.

5.2 הפונקציות של המיקוד לשם פוקוס

נראה כי הפונקציה המרכזית של המיקוד לשם פוקוס היא הבלטת
האיבר הממוקד באינטונציה מדגישה. הבלטה כזאת יכולה להיות אפקטיבית
בסביבה תמאטית. לפיכך יהיה הנושא בדרך כלל תמה, והסדר נושא-נשוא
(5.1).

ואמנם הבלטה על ידי אינטונציה אפשרית רק בסביבה תמאטית. משפטים
בעלי פוקוסים אינטנציוניים אחדים אינם קבילים:

(79) % (אפילו) את המכשפה דן אוהב.

(80) % (אפילו) את המכשפה אוהב דן.

(81) % בירושלים דן למד הסטוריה.

אף על פי כן בסדר נשוא-נושא יש למשפט שתי חזיתות: האחת אינטונצ-
יונית (האיבר הממוקד) והשניה מכוח סדר המלים (מיקום סופי במשפט).
נראה כי הפונקציה של משפטים כאלה היא קונטרסטיבית: ⁽¹¹⁾

(82) לכל הבנות מחזרים מוצלחים. רק את רותי אוהב איזה אדיוט.
.....

בטרנספורמציית המיקוד לשם פוקוס יש לדון במונחים של אינטונציה
יותר מאשר במונחים של סדר מלים. הדיון הנוכחי הוא בגדר הצצה לצורך
השוואה.

6. פונקציות של מיקוד (לשם תמה) בשיח

6.1 הפונקציה של המיקוד בסדר נושא-נשוא

הפונקציה של המיקוד בתחום המשפט בסדר נושא-נשוא נוסחה בסעיף
(4.2) במונחים של הפיכת הצורך הפעילי לחזית. מבדיקה שערכתי בסיפורים

אחדים של דילן תומאס (Dylan Thomas 1965) מתברר שהמניע להפעלת טרנספורמצית המיקוד בתחום הטקסט (הנראטיבי), כלומר האילוץ שמפעיל הטקסט על אופרציה כזאת ברמת המשפט, פועל לשם שמירת הרצף הסיפורי או רצף החזיתיות בנראטיב. חלק המשפט הנושא את האינפורמציה החזיתית יטה להופיע בסוף המשפט, שהוא המקום החזיתי ביותר, בעוד שחומר רקע או אינפורמציה המונחת כידועה או המתדמית לידועה תועבר להתחלת המשפט, שהיא הפוזיציה התמאטית ביותר. ראיית משפטים סיפוריים כמשפטי חזית מסתמכת על התאוריה של הנראטיב של לבוב (Labov 1972): משפטי חזית הם משפטים השומרים על הרצף הטמפורלי של המאורעות במציאות ומהווים את העלילה המסודרת על ציר הזמן. לעומתם משפטים תאוריים או משפטי הערכה המביעים את יחס הדובר לסיפור אינם נחשבים לחזית הסיפור. טרנספורמצית המיקוד תופעל כאשר הצי"פ יהיה חומר חזיתי סיפורי והצי"י יהיה חומר רקע. לדוגמא (83) (שהוצגה כדוגמא 6,5, בפרק 1) קודם בטקסט קטע שבו מספר הגיבור על אביו ועל הרפתקאותיו המדומיינות. הילדים לועגים לו ומזכירים לו שאביו אינו אלא רוקח. אך הוא בשלו. קטע (83) קוטע את דמיונותיו במשפט סיפורי חזיתי:

"All at once the threat of a steep hill disturbed him"

דברי הנער קודם לכן הם מעין קטעי תודעה המסופרת תוך כדי נסיעת הנערים במשאית, שהיא (הנסיעה) חזית הנראטיב, כלומר העלילה המסופרת במשפטים מסודרים ברצף טמפורלי.

הפסוק הסיפורי הבא:

"... he stared at the hill swooping up and clung to Dan and me",

תופס מעמד סופי במשפט המורכב השלם תודות לטרנספורמצית המיקוד, כי כל מה שהוא מעין אינפורמציה ישנה ומופיע במשפט טפל הועבר קדימה כך שהמשפט הסיפורי נוגד בסוף היחידה, דבר המבליט את חזיתיותו. (חזית המשפט הסיפורי, כלומר, הצי"פ מובלט בדוגמאות בשני קווים):

(83) All at once the threat of a steep hill disturbed him.
 No longer bothered about the adventures of his father,
 a small, dusty, skullcapped and alpacacoated man stand-
 ing and mumbling all day in a shop full of herbs and
 curtained holes in the wall, where old men with
 backache and young girls in trouble waited for consul-
 tations in the half-dark, he stared at the hill swooping
up and clung to Dan and me. (Extraordinary Little
 Cough). (54 'em)

אילו לא עבר המשפט השני בקטע מיקוד היה החלק הטפל שלו
 הופך לחזית מעצם מיקומו בסוף המשפט (ראה סעיף 4.1) והמשפט
 הסיפורי היה מאבד מחזיתיותו משום מיקומו התחילי: קטע (83')
 מדגים סדר כזה והתוצאה היא אירגון בלתי קביל של האינפורמציה
 בשיח:

(83')?? All at once the threat of a steep hill disturbed him.
He stared at the hill swooping up and clung to Dan
and me, no longer bothered about the adventures of
 his father, a small, dusty, skullcapped and alpaca-
 coated man standing and mumbling all day in a shop
 full of herbs and curtained holes in the wall, where
 old men with backache and young girls in trouble
 waited for consultations in the half dark.

דוגמא (84) לקוחה מתוך "מפת האהבה" ל-דילן תומאס (37: 1964
 Dylan Thomas) ומתארת את באת וראובן כשהם בוחנים את מפת האהבה.
 המשפטים המתארים את מפת האהבה הם אינפורמציית רקע והמשפטים
 המתארים את פעולות הילדים הם אינפורמציית חזית. דחיית המאטריצה
 "The children blushed" לסוף המשפט נעשית לשם הבלטת הציפ

(ההסמקה) על הרצף הטמפורלי, בעוד שהסיבה להסמקה "For shame of..."
והמשפטים התאוריים הועברו להתחלה כנושאי אינפורמציית רקע :

(84) Beth Rib and Reuben marked the green sea around the island. It ran through the landcracks like a boy through his first caves. "Under the sea they marked the channels, painted in skeleton, that linked the first beasts' island with the boggy lands. For shame of the half-liquid plants sprouting from the bog, the pendrawn poisons seething in the grass, and the copulation in the second mud, the children blushed."
(The Map of Love)..(37 'עמ')

גם כאן העדר מיקוד במשפט האחרון בקטע היה הופך את המשפט הסיפורי לפחות חזיתי ואת צרוף היחס לחזיתי יותר מעצם מקומו הסופי במשפט.
וכך כאשר חומר נראטיבי טמפורלי מופיע בפוזיציה תמטית-רקעית ואינפורמציית רקע מופיעה במעמד חזיתי, מופרים יחסי חזית-רקע בספור:

(84')? Beth Rib and Reuben marked the green sea around the island. It ran through the landcracks like a boy through his first caves. Under the sea they marked the channels, painted in skeleton, that linked the first beasts' island with the boggy lands. The children blushed, for shame of the half-Liquid plants sprouting from the dog, the pen-drawn poisons seething in the grass, and the copulation in the second mud.

דוגמא (85) היא ראיה נוספת על דרך השלילה לפונקציה (האפשרית) של טרנספורמציה המיקוד וגם למגבלות החלות עליה בתחום הטקסט. בקטע (85) מוכנסות תמות ישנות במאטריצה של המשפטים, והאינפורמציה החזיתית עליהן נמסרת במשפט טפל חזיתי הממוקם בסוף המשפט. זהו צרוף-יחס (gerundive phrase) היכול להיות חזיתי כאשר הוא ממוקם בסוף המשפט (ראה 4.1). הקטע (85) הוא תאור של חלום בו משתתפים "הוא" "העכברים והארנבים" ו"האשה הכהה". כל אלו הם בחינת אינפורמציה ישנה (לא חזיתית) בקטע זה ומשמשים כאן כתמות. על כולם נאמר שהם מתעוררים בשעת השקיעה ואז קורים להם הדברים שהם בחינת אינפורמציה חדשה (חזיתית). אינפורמציה זו נמסרת כאמור (בשני משפטים לפחות) במשפט הטפל:

(85) He could no longer listen to the speaking of reason. The pulse of a new heart beat at his side. Contentedly he let the dream dictate its rhythm. Often he would rise when the sun dropped down, and, in the lunatic blackness under the stars, walk on the hill, feeling the wind finger his hair and at his nostrils. The rabbits on his towering hill came out in the dark, and the shadows consoled them for the light of the harsh sun. The dark woman, too, had risen out of darkness, pulling down the stars in their hundreds and showing him a mystery that hung and shone higher in the night of the sky than all the planets crowding beyond the curtains. (The Mouse and the Woman. (46' ym)

אך אילו היינו מנסים להעביר את המשפט הטפל האחרון בקטע, למשל, לראשית המשפט ואת המאטריצה לדחות לסופו, כאשר במקרה זה אין היא חזיתית אולי משום שאין היא אינפורמציה חדשה, היה רצף הסיפור קביל פחות בשל השתבשות יחסי האינפורמציה. אינפורמציה חדשה

היתה מועברת לפוזיציה תמאטית ומאבדת מחזיותה ואינפורמציה ישנה
במאטריצה פרדיקטבילית בעלת תמה (ישנה) היתה נהפכת באופן בלתי
סביר לחזית:

(85')? He could no longer listen to the speaking of reason.
The pluse of a new heart beat at his side.
Contentedly he let the dream dictate its rhythm.
Often he would rise when the sun dropped down, and,
in the lunatic blackness under the stars, walk on the
hill, feeling the wind finger his hair and at his
nostrils. The rats and the rabbits on his towering
hill came out in the dark, and the shadows consoled
them for the light of the harsh sun. Pulling down
the stars in their hundreds and showing him a mystery
that hung and shone higher, in the night of the sky
than all the planets crowding beyond the curtains,
the dark woman, too, had risen out of darknes.

כדי לחדד את ההבחנה בקבילות בין (85) ל (85') אשכתב את (85')
באופן שהחזית והרקע יתקצרו ויוכלו להבחן זה כנגד זה. במשפט האחרון
ב (85'') נעשה מיקוד ששיבש את יחסי החזית והרקע: חומר חזיתי שנמסר
בשעבוד (ראה 4.1) מוקם במעמד תמאטי ונקרא כחומר רקע, וחומר תמאטי -
אינפורמציה ישנה ופרדיקטבילית - מוקם במעמד חזיתי ונקרא כאילו
היה חומר חזית:

85'?? Often he would rise when the sun dropped down, feeling
the wind finger his hair and at his nostrils. The rats
and the rabbits came out in the dark, and the shadows
consoled them for the light of the harsh sun.

Pulling down the stars in their hundreds, the dark too, had risen out of darkness.

קטע ("85) אינו קביל באותה מידה משום שטרנספורמציית המיקוד הופעלה במקום בלתי מתאים ברצף והפכה משפט חזית לרקע ומשפט רקע לחזית.

נראה כי טרנספורמציית המיקוד אינה חופשית. היא מוגבלת על-ידי השיח ועל ידי הפונקציות שהיא ממלאה בשיח.

6.2 הפונקציה של המיקוד בסדר נשוא-נושא

גרי (Gary 1975) ציין שסדר נשוא-נושא מופעל באנגלית רק כאשר הנושא מפתיע (מנוגד לציפיות). בדומה לו מצאה ביירד (Baillard 1979) שבצרפתית מופעל סדר נשוא-נושא כאשר הנושא הוא בלתי צפוי והפונקציה של הפעלת סדר כזה היא הדגשתית.

בצד שמושים אלה נראה כי מיקוד בסדר נשוא-נושא הוא גם תחבולה להכנסת תמות חדשות לשיח (ראה גם Green 1980)¹². באנגלית מופעל סדר נשוא-נושא לצורך זה במשפטים בהם צרוף היחס ממוקד והפעלים הם פרזנטטיביים. בספור "מפת האהבה" ל-ד. תומאס, (Dylan Thomas 1963) למשל, מתחילה כל פיסקה חדשה בתחילת הספור במשפטים כאלה המציגים לטקסט תמות חדשות:

86. Here dwell, said Sam Rib, the two backed beasts. (עמ' 37)

87. Here, said Sam Rib, digging his finger in the hill of the island, dwell the first beasts of love. (עמ' 38)

88. Here is the first field, said Beth Rib to Reuben (עמ' 38)

גם הסיפור "העכבר והאשה" נפתח במשפט כזה:

89. In the eaves of the lunatic asylum were birds who whistled the coming of the spring. (44 'עמ')

דחיקת הנושא לסוף המשפט ע"י סדר נשוא-נושא במשפט ממוקד
על מנת להבליטו נראית תחבולה להכנסת תמות חדשות דרך הפוזיציה
החזיתית. ואמנם נושאים דקדוקיים אלה הופכים לתמות במשפטים
הבאים אחרים:

90. Where the women were was an avenue of tree. And the trees
leant forward...(45 'עמ')

91. In the eaves of the lunatic asylum were birds... A madam,
howling like a dog... could not disturb them. (44 'עמ')

92. ...where she stood stood a shadow under the moon. He took
its hand and they ran together.(49 עמ)

93. ...And with him dwelt a dog, a mouse, and a dark woman.
The woman went away and the dog died. (48 'עמ')

לעומת המשפט הפותח את הסיפור (89), המשפט הפותח את הפסקה
האחרונה בסיפור אינו משתמש בתחבולה הנ"ל כי בו כל התמות ישנות.
הסדר אם-כן הוא נושא-נשוא:

(94) In the eaves of the lunatic asylum the birds still
whistled. (62 'עמ')

וכך גם מובחן המשפט המציג את העכבר כאינפורמציה חדשה
(יחסית) ממשפט דומה לו המציגו כאינפורמציה ישנה. סדר נשוא-נושא
מציג את העכבר כאינפורמציה חדשה בראשית פסקה:

(95) Alone in the kitchen, among the broken chairs and china, stood the mouse that had come out of the hole.

לעומתו, כאשר מופיע העכבר כאינפורמציה ישנה בסוף הפיסקה
סדר המלים הוא נושא-נשוא:

(96) And on the clean floor of the kitchen floor the mouse stood still. (54 עמ')

להלן דוגמאות נוספות מ"עליסה בארץ הפלאות" של ל. קרול
(Carrol 1865) העושה שימוש במשפטים ממוקדים בסדר נושא-נשוא
להכנסת תמות חדשות לשיח:

(97) Last came a little feeble, squeaking voice. (That's a Bill, thought Alice). (60 עמ')

(98) First came the soldiers, carrying club.... Next came the guests... Then followed the Knave of Hearts... and last of all this grand procession came THE KING AND QUEEN OF HEARTS. (106 עמ')

גם בעברית, משפטים ממוקדים בסדר נושא-נשוא, משמשים באופן דומה, לשרשור תמות חדשות בפוזיציה חזיתית, זאת אומרת, על ידי הבלטת הנושא הדקדוקי והפיכתו לחזית במקום סופי.

בדקתי למשל קטעים אחדים מספרו של חיים באר (באר 1979) "נוצות". רבות מן התמות החדשות מוכנסות לטקסט במשפטים ממוקדים בסדר נושא-נשוא. כך למשל המשפט הפותח את הספר:

(99) כרוב מפעלותיהם של בני האדם מקופלת אף ראשיתו של סיפור זה בחלום. (עמ' 7).

הצגת דוויד לרר:

(100) ... ולפתע פתאום, מאחורי קיר, הזדקפה דמות מגולחת למשעי,
לבושה חליפה לבנה קולינאלית... מה אתה עושה פה, רב דוויד,
קראתי בחלום. (עמ' 9).

הצגת דמויות נוספות נעשית גם היא באופן כזה:

(101) בפתח חדר הטהרה הופיעה דמות בשרוולים מופשלים... כעבור רגעים
אחדים הוצא לרר מכוסה טלית. בטנו צבתה... רחש עבר בקרב
הנאספים ומביניהם ניתק בצעדים מעודנים, מלאי חשיבות עצמית,
יהודי נשוא פנים שלבושו... זה היה הרב ציפר. (עמ' 12).

את ההבחנה בין הפונקציות של המיקוד בסדרנושא-נשוא ובסדר נשוא-
נושא אפשר להדגים באמצעות שני בתי שיר עוקבים משל א. שבתאי
("פואמה ביתית") (שבתאי 1976):

(102) (21) לאט / מצבר זהב / במגרה / או בכיסי / אריג.

(22) פתאום הזהב / מוזנח / למען רחצה.

בבית 21 ה "זהב" אינו מידע, ובחזקת תמה חדשה, לכן הסדר נשוא-נושא.
בבית (22) ה"זהב" הוא כבר תמה שהוצגה קודם לטקסט, ולכן הסדר
נושא-נשוא.

התחבולה הבסיסית ביותר לארגון התמאטי בטקסט הוא מיקום
האינפורמציה החדשה בצרוף הפעלי (במעמד המושא, בדרך כלל). זוהי
הפוזיציה החזיתית במשפט בשל מיקומה הסופי. לאחר ששורשרה האינפור-
מציה החדשה לטקסט במעמד סופי חזיתי, היא הופכת בדרך כלל לתמת
המשפט העוקב ומופיעה במעמד תחילי (Daneš 1974). על פי דנש, זהו
האמצעי הבסיסי ביותר בשפה לשרשור האינפורמציה הפועל על פי העקרון
של מיקום החדש בסוף המשפט ומיקום הישן בתחילתו. מיקוד בסדר
נשוא-נושא הוא אמצעי נוסף הפועל באופן דומה: כאשר הנושא הוא התמה
החדשה המוכנסת לשיח הוא ידחק על ידי טרנספורמצית המיקוד וחילוף
סדר נשוא-נשוא בסדר נשוא-נושא למעמד סופי במשפט ויתפוס מעמד
חזיתי.

תחבולות לשרשור אינפורמציה חדשה דרושות לשפה כדי לקדם את השיח. מיקוד בסדר נשוא-נושא הוא אחת מהן, והוא תחבולה שכיחה בעברית ולמרבה הפליאה גם באנגלית שבה סדר המלים הדומיננטי הוא סדר נושא-נשוא.

6.3 ס כ ו ם

בתחום השיח נעשה מיקוד בסדר נושא-נשוא לשם שמירה על יחסי חזית רקע בנראטיב: כאשר חומר רקע מופיע בציי סופי הוא עובר מיקוד כך שהצייפ ישאר בסוף המשפט.

מיקוד בסדר נשוא-נושא, ההופך את הנושא לחזיתי, משמש לעתים כתחבולה להצגת תמה חדשה לשיח, באנגלית בעיקר, אבל גם בעברית, השימוש בסדר נשוא-נושא במיקוד ציי לשם הכנסת תמות חדשות לשיח נעשה כאשר הפעלים הם פרזנטטיביים משום שהנושאים הדקדוקיים שלהם הם אינפורמציה חזיתית.

נראה כי לא רק המשפט אלא גם הטקסט יכול להציב תנאים להפעלת טרנספורמצית המיקוד: יחסי האינפורמציה בשיח יכולים להגביל את אפשריותה של הטרנספורמציה ('85) או להצריך את הפעלתה ('84,83). מה שמפתיע הוא ששתי השפות, העברית והאנגלית, השונות מבחינה טיפולוגית, מצייתות לאותן דרישות פרגמטיות.

*

*

*

* עבודה זו נעשתה במסגרת מחקר רחב יותר בהדרכתה של טניה רינהרט כשחלק מן התזות המוצגות בה התגבשו תודות לביקורתה ולהארותיה. כמו-כן, אני רוצה להודות לרות ברמן, למירה אריאל וליעל זיו שקראו גירסה קודמת של מאמר זה ואשר חלק מהערותיהן השפיעו על אופן הצגת הדברים. תודתי נתונה גם למשתתפי הקורס "פרגמטיקה ופונקציונאליזם": דוד פישילוב, ישעיהו שן ואבי שושני שעמם בדקתי חלק מן התזות המוצגות כאן. למותר לציין שכל השגיאות הן שלי.

1. ישנה אפשרות שההבחנה בין משפטים ממוקדים בסדר נושא-נשוא לבין משפטים ממוקדים בסדר נשוא-נושא היא הבחנה בין רגיסטרים שונים. האמת היא שסדר נשוא-נושא במשפט ממוקד נחשב לסדר הנורמטיבי והוא שנלמד בספרי הדקדוק של השפה. אך אין זה מדויק לטעון שסדר נושא-נשוא מאפיין לשון מדוברת בלבד או רגיסטר נמוך. ראשית, גם בלשון המקראית וגם בלשון חכמים מופיע סדר זה. שנית, כמעט בכל יצירות הספרות הנכתבות היום, ובעיקר בשירה בה יד העורך מיעטה לפגוע, שריר גם סדר נושא-נשוא במיקוד. להלן דוגמא משיר של ד. רביקוביץ (רביקוביץ 1975: 67) להדגמת התפוצה של שני סדרי המלים שההבחנה ביניהם אינה רגיסטרואלית (משפטים 2,3,4,5, לעומת 6,7,10):

איך הונג-קונג נהרסה

1. אני בהונג קונג.
 2. יש שם לשון-נהר שורצת נחשים.
 3. יש יונים סינים וכوشים.
 4. על יד פנסי הניר פוערים את פיהם
 5. תנינים של קרנבל
 - .
 - .
 - .
 6. בהונג-קונג
 7. השמש זורחת במזרח
- (סדר נושא-נשוא)
- (סדר נושא-נשוא)

8. ואת הפרחים משקים בנוזל ריחני
9. בכדי להכפיל את ריחם.
10. אבל בערב פנסי הניר נגפים ברוח... (סדר נושא-נשוא)

2. (Thompson 1978)
3. על פי (Gundel 1977)
4. להלן דוגמאות נוספות מעבודתה של רינהרט (Reinhart 1976)

- 1* In Ben's picture, a fat woman found a scratch
- 2.* In Ben's picture, a stranger spent the night.
- 3.* With the boss, a client has been arguing bitterly.

רינהרט גם הבחינה כי משפטים בהם המרכיב התחילי הוא צי"י משפטי (Sentential) יהיו תקינים כאשר הנושא הוא צי"ש לא מiodע:

4. In Ben's picture, a woman is riding a horse.

5. בנקודה זו אני חולקת על הופר ותומפסון (Hopper & Thompson 1980) הטבורים כי הפרמטר התחבירי, דהיינו, ההתאמה הקיימת בין אינפורמציית רקע לשעבוד ואינפורמציית חזית למאטריצה, היא הפרמטר הדומיננטי. הדוגמא שלהם עצמם מעידה שאין הדבר בהכרח כך:

He left the room slamming the door.

ראשית, השעבוד (Slamming the door) יכול להיות תשובה לשאלה כמו: כיצד הוא עזב את החדר. כלומר, השעבוד יכול גם הוא להיות חזיתי. שנית, הפועל Slam הרבה יותר "טרנזיטיבי" (כלומר חזיתי) מן הפועל Leave על פי הקרטיונים שלהם.

ל"יטרנזיטיבי" יחשב פועל המעביר אפקטיביות של פעילות משתתף אחד
לאחד. פועל כזה משפיע על מקבל הפעולה ומאופיין ב-
"Total affectedness of the object".

6. לאינטונציה "רגילה" נחשבת אינטונציה המטעימה את סוף המשפט. מונח
זה שנוי במחלוקת.

7. מבדק 'עכ"פ' שאול מרינהרט (Reinhart 1976) ומבדק 'השאלה' שאול
משיר ולפין (Erteschik - Shir & Lappin 1979)

8. במשפטים ממוקדים יכולה להיות יותר מתמה אחת כי הם יכולים להיות גם
על המרכיב הממוקד וגם על הנושא. ראה (Reinhart 1976;92).

9. דוגמאות 50-53 לקוחות מתוך המאמר של הופר ותומפסון (1973)
(Hooper & Thompson)
דוגמאות 54-62 לקוחות מתוך סיפורים שונים של (Dylan Thomas 1963)
דוגמאות 63-64 לקוחות מתוך "נוצות" של חיים באר (באר 1979).

10. באופן בלתי תלוי בעבודה זו מצא גם קוהונן (Kohonen 1978)
שהתפוצה של סדר נושא ונשוא באנגלית עתיקה בסביבות ה- 1000-1200
לפנה"ס מוטברת על ידי מניעים פרגמטיים. על פי ממצאיו מתמסד סדר
נושא-נשוא במיקוד כאשר הנושא הוא "ידוע" וקצר, וסדר נשוא-נושא
מופעל כאשר הנושא הוא "חדש" או ארוך (בעל מרכיבים אחדים) כלומר
בולט (חזיתי) יותר.

11. רעיון זה העלתה ט. רינהרט (בשיחה אישית).

12. לאחר כתיבתו של מאמר זה הופיע מאמרה של גרין (Green 1980) המטפל
בין השאר בחילוף סדר נושא-נשוא בסדר נשוא-נושא לאחר מיקוד צ"י
באנגלית. גרין מציעה מספר פונקציות למבנה זה, ביניהם גם הכנסת
תמות חדשות לשיח.

אבינרי, י. 1974. יד הלשון. תל-אביב, יזרעאל.

בנדויד, א. 1958. "כיצד סדר נושא ונשוא". לשוננו לעם.

Bailland, J. 1979. "A functional approach to subject inversion," a paper presented at Salzburg LSA.

Beb Horin, G. 1976. "Aspects of Syntactic Preposing in Modern Hebrew," in: P. Cole (Ed.), Studies in Modern Hebrew Syntax and Semantics. Amsterdam: North Holland.

Berman, R. To appear. "The Case of an (S)VO Language: Subjectless Constructions in Modern Hebrew," Language.

Chafe, W. 1976. "Givenness, contrastiveness, definiteness subjects, topics, and point of view," in C. Li (Ed.) Subject and Topic. New York: Academic Press.

Daneš, F. 1974. "FSP and the organization of the text," in F. Daneš (Ed.), Papers on Functional Sentence Perspective. Prague.

Erteshik-Shir N & S. Lappin. 1979. "Dominance and the Functional Explanation of Island Phenomena," Theoretical Linguistics 6/1.

Firbas, J. 1975. "On defining the thematic and non-thematic section of the sentence," Style and Text; 314-334.

- Gary, N. 1975. "A discourse analysis of certain root transformations in English," UCLA (ms).
- Givon, T. 1976. "On the VS word order in Israeli Hebrew: Pragmatics and Typological Change," in P. Cole (Ed.), Studies in Modern Hebrew Syntax and Semantics. Amsterdam: North Holland.
- Green, G. 1976. "Main clause phenomenon in subordinate clauses," Language 52/2.
- 1980. "Some wherefores of English inversions", Language 56/3.
- Gundel, J. 1977. The role of topic and comment in linguistic theory. Ph.D dissertation, University of Texas at Austin by INLC, Bloomington, Indiana.
- Hooper, P. & S.A. Thompson. 1973. "On the application of root- transformation", Linguistic Inquiry 4.
- Hopper, P.J. & S.A. Thompson. 1980. "Transitivity in grammar and discourse", Language 56/2.
- Kohonen, V. 1978. On the Development of English Word Order in Religious Prose around 1000 and 1200 A.D. KBO
- Kuno, S. 1972. "Functional Sentence Perspective", Linguistic Inquiry 3/3.

Labov, W. 1972. "The transformation of experience in narrative syntax" in Language in the Inner City.

University of Pennsylvania Press:334 - 396.

Reinhart, T. 1976. The Syntactic Domain of Anaphora.

Ph.D dissertation. MIT Cambridge. Mass.

-----, 1980."Pragmatics and Linguistics: An Analysis of Sentence Topics", to appear in Philosophica 1980, special issue on Pragmatic Theory.

Thompson, S. 1978. "Modern English from a typological point of view. Some implications of the function of word order", Linguistic Berichte; 54.

באר, חיים. 1979. נוצות. עם עובד, תל-אביב.
 רביקוביץ, דליה. 1975. כל משברין וגליך. הוצאת הקיבוץ
 המאוחד, תל-אביב.
 שבת, אהרן. 1976. הפואמה הביתית. סימן קריאה, מיפעלים
 אוניברסיטאיים להוצאה לאור.

Carrol, Lewis. 1865. Alice's Adventures in Wonderland.

Penguin Books, 1966.

Thomas, Dylan. 1963. Miscellany One. J.M.Dent & Sons

Aladin House. London.

----- . 1965. Portait of the Artist as a Young

Dog. Aladin House. London.